

Limba de lemn împotriva imaginarului lingvistic religios în discursul literar. Expresii izgonite

Gina NECULA

Key-words: *linguistic patterns, repeated discourse, manipulation, censorship*

Preliminarii

Desemnând metaforic religia ca „opium al popoarelor”, instrument al exploatareilor în a-și amăgi supușii cu răsplata suferințelor după moarte, Marx și Engels au lăsat să se înțeleagă că prevedeau ateismul ca atitudine împărtășită firesc de beneficiarii libertății de conștiință. Ideile lor au fost preluate și amplificate de către alți lideri comuniști care au înțeles că ideologia trebuia să devină dogmă pentru cetățeni ca să se poată impune și, deci, trebuia să se substituie oricăror altor credințe. „Electricitatea va lua locul lui Dumnezeu, țăranii n-au decât să se închine la zeul electricității...”, expediase Lenin, în 1918, problema credinței.

Nici comunismul românesc nu a putut accepta faptul că religia reprezenta o alternativă pentru cei care nu credeau în dogma ideologică care încerca să se impună. Dărâmarea bisericilor, prigonirea preoților și a descendenților lor (unii preoți ajungeau să apeleze la ajutorul rudelor spre a le înfia copiii pentru ca aceștia să poată merge la facultăți) sunt numai aspectele de suprafață care probează efortul autorităților comuniste de a-și impune ideologia ca unică perspectivă asupra lumii. Adevărata luptă împotriva religiei s-a dus în și prin limbaj. Strădania de a izgoni din limbă deprinderi de comunicare care cuprindeau expresii sau termeni religioși pentru a-i înlocui cu clișeele limbii de lemn comuniste poate fi urmărită în presa vremii, dar și în discursul literar, martor fidel, al transformărilor suferite de limbă datorită îndochinării politice. Faptul că în majoritatea cazurilor sintagma limbă de lemn a fost utilizată cu referire la discursul comunist este explicabil pentru că, în acest caz, fenomenul ia forme extreme, devenind o armă a manipulării, a incitării. Prin vorbirea înțepenită în clișee, promovată de limba de lemn, se limitează experiența lingvistică a vorbitorilor și se îngreunează, astfel, accesul acestora la anumite idei care i-ar putea ajuta să aibă o percepție corectă a realității. Limba de lemn comunistă îi obligă pe vorbitori la o competență lingvistică de tip epidictic în situații de contact cu oficialitatea, dar ceea ce e mult mai periculos, este faptul că, prin utilizare foarte frecventă, tiparele limbii de lemn trec tot mai natural și în comunicările obișnuite din viața publică, parazitând toate situațiile de comunicare.

În lucrarea de față, ne interesează, în mod deosebit, modalitatea în care limba de lemn încearcă să elimine din limbă expresii înrădăcinate, lexicalizate, specifice comunicării obișnuite și să le înlocuiască cu o serie de sintagme create artificial.

„Philologica Jassyensia”, An IV, Nr. 2, 2008, p. 87–97

Dorim să demonstrăm faptul că încercarea de a substitui imaginarul lingvistic religios cu o serie de clișee fără referent nu fac decât să împiedice comunicarea și să pună în dificultate vorbitorul. Datorită faptului că nu avem la dispoziție un corpus de limbă vorbită din perioada de instituționalizare a limbii de lemn, pe baza căruia să ne fundamentăm afirmațiile, apelăm la exemple din operele literare ale unor autori care au încercat să evidențieze, cu mijloacele puse la îndemână de discursul ficțional, absurdul încercării de a deturna limba de la evoluția ei firească.

În galeria scriitorilor care dialoghează cu cititorul pentru a trage un semnal de alarmă asupra alienării limbii, se înscriu nume ca Marin Preda, Augustin Buzura, Petre Sălcudeanu, George Călinescu. Scriitorii din această galerie se folosesc de personajele pe care le creează pentru a transmite, uneori doar în subtext, alteleori la vedere, mesajele de avertizare asupra încercării de a transforma literatura din artă a cuvântului, în instrument al răspândirii ideologiei.

Alegerea discursului literar ca obiect de analiză a reprezentat o provocare deoarece limba de lemn devine subversiv pernicioasă atunci când invadează literatura, prin faptul că autoritatea cuvântului scris în acest domeniu, prin modelul general de proiectare a discursului, tinde să anuleze diferențele reale existente între discursul politic și cel literar.

Expresii aparținând „discursului repetat” vs. „limba de lemn”

Pentru fundamentarea observațiilor referitoare la fenomenul invaziei limbii de lemn în comunicarea obișnuită, a cărei expresivitate este dată, în mare parte, de un număr mare de termeni religioși, am pornit de la teoria lui Eugen Coșeriu asupra limbajului. Referitor la limbaj, Coșeriu distinge trei niveluri: I. nivelul universal, care reprezintă facultatea generală de a vorbi (competența *elocutionară*); II. nivelul istoric, reprezentând vorbirea în conformitate cu o anumită tehnică specifică unei limbi (competența *idiomatică*); III. nivelul individual, care reprezintă seria de acte lingvistice ale unui individ într-o anumită situație (competența *expresivă*). Tocmai modul în care această competență expresivă este limitată de către limba de lemn interesează în studiul de față.

Distincția celor trei niveluri ale limbajului este importantă pentru că la nivel individual, Eugeniu Coșeriu propune să se facă o distincție între *tehnica liberă* și *discurs repetat*, având în vedere faptul că limba nu este impusă vorbitorului, ci vorbitorul este acela care și-o asumă, odată cu asumarea propriei istoricități. „Tehnica liberă a discursului cuprinde elementele constitutive ale limbii și regulile *actuale* cu privire la modificarea și combinarea lor, adică *cuvintele*, instrumentele și procedeele lexicale și gramaticale; discursul repetat, în schimb, cuprinde tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică sub formă de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puțin fixă, fragment, lung sau scurt a *ceea ce s-a spus deja*. [...] Din acest punct de vedere un discurs concret poate fi analog adeseori unui tablou realizat, în parte, ca *colaj*; în tablou, pe lângă porțiuni executate cu tehnica pictorului care pictează, pot exista deopotrivă fragmente luate din alte tablouri, pictate de către alți pictori” (Coșeriu 2000: 258-259). Cu alte cuvinte, individul vorbitor are posibilități foarte restrânse de

inovație la nivelul limbii, tehnica liberă fiind evidentă mai mult în modul în care se combină fragmentele decât în inovarea altora noi.

În opinia lui Eugen Coșeriu „vorbirea este un fel de pictură cu colaj simultan, adică în parte este tehnică actuală și în parte sunt *bucăți de vorbire* deja existente și duse de tradiție în toate aceste expresii, locuțiuni fixe, proverbe, citate, etc.” (Coșeriu 2000: 295). Aceste *bucăți de vorbire* poartă numele de *discurs repetat* și, în referirea la ele, vom folosi definiția coșeriană care acceptă ca discurs repetat „tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin fixă, fragment lung sau scurt a ceea ce s-a spus deja” (Coșeriu 2000: 295).

În sfera discursului repetat se încadrează și expresiile ce conțin termeni religioși sau care fac referire la divinitate care fac obiectul de interes al lucrării de față. Consultând *Dicționarul de expresii românești*, al lui Stelian Dumistrăcel, constatăm că limbii române îi sunt proprii foarte multe expresii care conțin termeni religioși și care au o vechime apreciabilă în limbă, astfel încât, multe dintre ele s-au lexicalizat, ajungând să fie atât de comune vorbitorilor, încât sunt folosite doar pentru valoarea lor expresivă, în calitate de expresii de umplură, nu neapărat pentru autoritatea lor. Acesta este cazul unor expresii ca: *Doamne, Dumnezeule!*, *Doamne, ajută!*, *Doamne, iartă-mă!*, *Doamne, păzește/ ferește!*, *Maică, măculița mea!*, *Sfinte Dumnezeule!*, care au devenit simple automatisme pentru unii vorbitori.

O altă categorie de elemente aparținând discursului repetat care țin de imaginarul religios au valoare didactică sau afectivă: *a apuca/ prinde pe Dumnezeu de un picior*, *a da cu crucea peste cineva*, *a nu avea niciun Dumnezeu*, *a-i pune Dumnezeu mâna în cap*, *a da/ lăsa dracului pomană*, *a da la Maica Precista*, *Ducă-se dracului! Dumnezeu să-l ierte!*, *a se face frate cu dracul până trece puntea* etc., făcând parte din inventarul de expresii la care vorbitorii fac apel în scop persuasiv pentru a obține un anumit efect prin autoritatea termenului religios.

Trebuie subliniat faptul că discursul repetat nu se impune ca modalitate aparte de ordonare a vorbirii numai prin forma fixă, care este mai mult sau mai puțin explicită, având în vedere că oamenii exprimă conținuturi psihice proprii prin expresii a căror formă a servit drept suport ideilor și afectelor multor generații de vorbitori, dar, după cum am arătat mai sus, și prin intenția vădit persuasivă și didactică. Scopul perlocuționar al discursului repetat este de a ajuta la formarea unor convingeri și deprinderi apelând la experiența și înțelepciunea comunității. Structura fixă oferă siguranța faptului că ceea ce este transmis nu poate fi contrazis sau încălcat, fapt care motivează frecvența cu care vorbitorii apelează la acest tip de comunicare. Recepționarea discursului repetat poate fi interpretată și ca declarație de apartenență la un anumit grup social sau politic, la un anumit tip de cultură, anumite tipuri de discurs repetat sunt caracteristice anumitor comunități, ceea ce ține de dimensiunea socială a discursului.

La acest nivel se poate identifica diferența majoră între discursul repetat, întâlnit în comunicarea de zi cu zi, și limba de lemn, care are ca unic scop manipularea prin cuvinte. Limba de lemn nu mai vizează scopuri didactice chiar dacă forma pe care o îmbracă este aceea a discursului repetat, competența expresivă însă nu mai este îndreptată către transmiterea de cunoștințe, ci este limitată la repetarea monotonă a unor clișee stereotipe, conforme cu ideologia. Limba de lemn nu face altceva decât să minimizeze libertatea de combinare a elementelor și să

prefere utilizarea până la saturație a tehnicii discursului repetat, deși, chiar la acest nivel, nu poate fi pus semnul egalității totale între limba de lemn și discursul repetat. Discursul repetat este o formă firească de manifestare a vorbirii, limba de lemn, în schimb, poate fi privită mai degrabă ca o repetare discursivă, imitare și copiere a unui procedeu cunoscut în vederea impunerii ideologiei unei puteri politice. De fapt, se poate observa că germeii limbii de lemn, ca formă de exprimare înțepenită în anumite tipare, se află în însăși esența limbii, care este predispusă la repetare și stereotipie, având în vedere că niciun discurs nu poate fi în totalitate inovație.

Limba de lemn este un fenomen care se construiește ignorând funcția fundamentală a limbii – aceea de comunicare, pentru că deținătorii codului specific limbii de lemn nu mai creează enunțuri prin care să se comunice pe sine, ci realizează doar colaje de clișee care nu se adaptează situației de comunicare și, în consecință, nu transmit nici o informație. În aceste condiții vorbirea se face astfel doar pentru a se înșira cuvinte, nu pentru a se expune idei. Discursul politic reduce funcțiile particulare ale limbii la funcția fatică, centrată pe contact, cu rol în menținerea coerenței textului, și la cea metalingvistică, centrată pe cod, iar cea referențială, centrată pe context, care stabilește legătura între limbaj și lumea despre care se vorbește este cel mai adesea ignorată. Astfel devine posibil ca acest tip de discurs să devieze de la realitatea vorbirii și să genereze numai simulacre de comunicare; motiv pentru care oamenii se încâlcesc în hățișul ideologiei nepermițându-li-se accesul la informație și la contactul cu realitatea ei rămân prinși ca într-o cursă din care nu pot ieși decât făcând compromisuri și asumându-și codul impus ca pe un dat firesc.

Marin Preda este unul dintre scriitorii care surprinde cu mare artă transformările impuse de ideologia comunistă, atât în planul vieții sociale, cât și în plan lingvistic. Romanul *Moromeții* (vol. II) prezintă o lume schimbată în care nimeni nu se mai regăsește, fiecare e nevoit să se adapteze. Preda surprinde modul în care, pentru a supraviețui, nici biserica nu iese din tipare, folosindu-se, astfel, orice mijloc de inoculare a ideologiei.

De altfel, funcționarii rurali, învățători și tineret școlar erau mobilizați, constituiți în echipe și trimiși prin casele oamenilor și pe câmp să „popularizeze” aceste dispozițiuni și instrucțiuni. Preotul însuși, în prima duminică de seceriș, citi în biserică o enciclopedică a Patriarhiei Ortodoxe Române prin care, cu texte din Evanghelie sau din scrisorile Sfântului Apostol Pavel, erau îndemnați oamenii să asculte de ordinele autorităților și să adune cu grijă „darul ceresc” al pământului, să nu risipească grâul, să-l secere la timp și să nu-l scuture întârziind recoltarea (Preda 1967: 234).

Literatura creează cadrul pentru semnalizarea pericolului pe care îl reprezintă faptul că vorbitorilor li se creează un anumit statut prin care sunt siliți să folosească un surogat de limbă naturală și limbaj ideologic. Majoritatea vorbitorilor nu sunt capabili să sesizeze că, în felul acesta, comunicarea nu mai are o bază reală atât timp cât intervin o serie întreagă de abstracțiuni a căror semnificare nu poate fi identificată. Se poate observa aici că, într-adevăr, în limba de lemn nu autorul, ci sistemul politic compune textele. Preda avertizează prin astfel de texte asupra pericolului care amenință ca literaturizarea să ajungă simplu tic verbal. Eugen Negrici subliniază faptul că

limbajul acesta nu poate exprima o pasiune adevărată pentru că e iremediabil compromis, iar universul ce ia naștere prin proliferare e de fapt un cimitir de valori de expresie calcificate (Negrici 1977: 159).

Formulele fixe nu stimulează emoții, ci numai reacții standard, fiindcă în asemenea texte uzitează sentimente stereotipe în expresii sclerozate.

Un alt exemplu care ilustrează absurdul asocierii dintre religie și doctrina comunistă îl constituie un text mobilizator, scris de preotul satului din Siliștea-Gumești pentru gazeta de perete a ariei principale din mijlocul islazului. Autorul subminează de la început festivismul și importanța mesajului prin precizarea că gazeta de perete în cauză se afla alături de lada de nisip și unelte:

„Un popor, sau mulțime, cum o numim, n-a putut fi liber decât prin puterea de unire și consolidare între el fără a se ține seama de burghezimea care ne-a supt sângele. Partidul Muncitoresc Român este singurul partid care poate să culmineze gândurile tuturor ce ar putea să se gândească la supraputernicie sută la sută...”. Și așa mai departe, semănând mai degrabă cu un articol electoral decât cu unul de seceriș, dar Isosică și Plotoagă nu stăteau ei acuma să se uite la deosebiri din astea. Lor le trebuia iscălitura preotului și cu vorbe care să zică de bine despre regim, restul le incumba lor, ca organe locale (Preda 1967: 219).

Citatul dovedește faptul că limba de lemn că nu este un discurs reflexiv, care să permită celui care îl folosește să se transpună pe sine în mesaj. Din această cauză toate discursurile comuniste nu sunt decât șabloane care nu-și trădează autorul, și nici nu se adaptează la situația de comunicare. Indiferent de circumstanțe, se emit, pe un ton ceremonios și oficial, efluvii verbale, surrogate de comunicare, cuvinte cu statut de unicat, inteligibile pentru inițiați, cuvinte fără context (Partid), sloganuri înțelese fără să se facă adaosuri contextuale.

Nimic din mesaj nu lasă să se întrevadă faptul că ar fi fost scris de un preot, de fapt, putea fi scris de oricine pentru că discursul politic comunist nu are nevoie să transmită informații, ci doar să deturneze cuvintele în vederea manipulării pentru că în ceremonialul limbii de lemn nu interesează ce se spune, ci cât se spune. Cu cât vorbitorul este învăluit cu mai multe cuvinte, cu atât mai ușor pierde șirul lor și se lasă manevrat de muzica sloganurilor.

Se poate astfel constata că, de fapt, limba de lemn este mai degrabă o *repetare discursivă* a unor sintagme vidate semantic decât un discurs repetat, pentru că ea se abandonează în plăcerea de a copia un model fără intenția să comunice ceva, ci doar să se folosească de magia cuvântului pentru a oculta realitatea, și se mărginește să inventeze clișee artificiale, fără a le analiza implicațiile asupra conținutului vorbirii. În comunicarea care se folosește de limba de lemn nu mai e vorba de discurs repetat, ci de lungi monologuri ale Puterii („discursuri”, „cuvântări”, „expuneri”, „instructaje” etc.). Discursul repetat are drept scop persuasiunea socială, iar limba de lemn – manipularea, ca cea mai insidioasă formă de influențare. Spre deosebire de persuasiunea prin comunicare care cuprinde încercarea conștientă a unui individ de a schimba comportarea celuilalt, prin transmiterea unor mesaje ce reprezintă sinteza unei experiențe, manipularea înseamnă a face pe oameni să se comporte într-un anumit mod fără ca ei să conștientizeze și poate chiar împotriva dorințelor și intereselor lor. Acțiunea de manipulare poate da numai iluzia de libertate, de alegere liberă.

Există și situații în care discursul repetat se întâlnește cu tipare aparținând limbii de lemn, iar combinarea celor două accentuează falsitatea comunicării. În romanul lui George Călinescu, *Scrinul negru*, se întâlnesc personaje care se văd nevoite să supraviețuiască în condițiile noului regim politic. Condiția fundamentală pentru integrarea în noua ordine socială este să deprindă mecanismul exprimării în limba de lemn. Hagienuş este un personaj care face eforturi pentru a se adapta, dar deprinderile mai vechi de exprimare îl trădează:

Era un om acomodat, inofensiv și simpatic și făcea față situațiilor celor mai furtunoase, capitulând inocent, cu un vocabular de fantezie pe care îl credea comunist.

– Tovarășe Hagienuş, îi reproșa, de exemplu, superiorul, dumneata ții lucrările pe loc, întârzii executarea planului.

Atunci Hagienuş se simțea obligat la profesii de credință politice.

– Eu îmi dau foarte bine seama, îmi fac autocritica, toată viața am fost materialist, am publicat la revistele socialiste, să mă bată...

Dându-și seama că *Dumnezeu* nu era în tonul vremii, Hagienuş își întrerupse în momentul acela apărarea” (Călinescu 1960: 33).

Într-un articol apărut în „Jurnalul național”, Stelian Dumistrăcel face referire la mecanismul generării tiparelor lingvistice:

Modul natural și obișnuit de a vorbi (Quintilian) a creat și a impus în orice limbă un număr impresionant de structuri ce reflectă solidarizarea lexico-semantică printr-un proces pe care Eugeniu Coșeriu l-a calificat drept un adevărat «mariaj cvasiobligatoriu» al unor cuvinte. Pentru vorbitorii limbii române (și, la rândul lor, pentru vorbitorii altor limbi, folosindu-și propriile vocabule), au devenit veritabile clișee îmbinările care asociază automat unui substantiv un anumit adjectiv: frunza este verde, muntele înalt, fata frumoasă, mama bună, bătrânul înțelept, iar șarpele viclean! Reluarea simplelor calificative automatizate (și prin coerciție socială și culturală) este însă primul pas spre cursa în care vorbitorul comod cade atunci când, apoi, acceptă alte rezultate ale coerciției subversive: folosind limba maternă, el are la dispoziție formule „de-a gata”, ce perpetuează nu doar aprecieri standardizate convenabile, ci și adevărate norme de conduită și de totală creditare; la exemple de aceasta factură, din seria precedentă, pot fi adăugate caracterizări cum ar fi „copil cuminte”, „elev silitor”, „comandant viteaz” etc. Ne aflăm, de fapt, la izvoarele inconștiente ale generării oricărei *limbi de lemn* (Dumistrăcel 2006: 9).

Asemenea lui Hagienuş, Gaittany, un alt personaj din același roman, modifică enunțul discursului repetat introducând în mesaj cuvinte pe care știe că trebuie să le folosească pentru a fi în pas cu societatea în care trăiește.

– S-ajute Dumnezeu statul socialist să facă cât mai multe autobuze ca astea, care sunt o mândrie pentru țara noastră. Oamenii din curte râseră cu toții de bizara urare... (Călinescu 1960: 602).

Surprindem aici modul în care vorbitorii ajung să folosească un surogat de limbă naturală și limbaj ideologic fără să sesizeze că, în felul acesta, comunicarea nu mai are o bază reală atât timp cât intervin o serie întreagă de abstracțiuni a căror semnificare nu poate fi sesizată: „plan”, „autocritică”, sunt elemente foarte vagi, care nu ajută exprimarea, ci mai tare o încâlcesc. Afirmările lui Gheorghe Grigurcu despre dogma comunistă își găsesc fundamentul în situații ca cele surprinse mai sus:

„Ideologia era pe cât de univocă, pe atât de intolerantă, turnată în formule invariabile” (Grigurcu 1999: 19).

Oscilația între ideologie și deprinderile naturale de comunicare demonstrează încercarea disperată a vorbitorului de a nu ieși din tipare, o încercare cât se poate de firească dacă luăm în considerare faptul că Bronislaw Malinowski remarca, încă din 1923, nevoia omului de a se integra în comunitate. Din observațiile lui Malinowski reiese că limba este folosită, în primul rând, pentru a îndeplini funcții sociale, adică relațiile și interacțiunile sociale sunt negociate prin intermediul expresiei lingvistice. Fenomen pe care autorul îl numește „comuniune fatică” și pe care îl descrie ca fiind: “a feeling of belonging to a community” (Malinowski 1923: 315). Comuniunea fatică implică menținerea sentimentului apartenenței la o comunitate, a solidarității între membrii grupului, dar și un sentiment de acceptare a celorlalți și de acceptare de către ceilalți.

Metafore izgonite, metafore păstrate

Într-un articol intitulat *Cuvinte și expresii interzise*, Mioara Avram menționează, printre formele de manifestare a dictaturii asupra limbii române, interdicțiile de vocabular, care probează teama pe care limba de lemn o manifestă față de conotații. Dintre cuvintele care fac chiar obiectul unui decret prezidențial, prin care se interzice utilizarea lor, sunt și formulele de adresare tradițională și de referire politicoasă la persoane cu termenii *domn*, *doamnă*, *domnișoară*, *înger*, *Dumnezeu*.

Din galeria metaforelor ce cuprindeau termeni religioși constatăm că se păstrează doar cele cu conotații negative. În lucrarea *Imaginarul violent al românilor*, Ruxandra Cesereanu prezintă un inventar de astfel de metafore, folosite în perioada comunistă pentru a desemna „dușmanul”: *iude*, *farisei*, *drăcușori*, *diavoli* etc.

Metafore pentru desemnarea „dușmanului” găsim și la Marin Preda. Utilizarea lor este însă șarjată de ironia fină a comentatorului:

Cunosc eu acest gen de intelectuali foarte mândri de drăcușorul mic-burghez care zace în ei și care îți scoate cornițele ori de câte ori e vorba de lucruri serioase”. Ion Micu îi replicase: „În orice caz văd că și dumneavoastră gândiți prin sistemul de imagini care face parte din opiumul popoarelor: drăcușor, cornițe... Or, noi, marxiștii știm că nu există draci și nici fii de-ai lor, drăcușori... (Preda 1980: 254).

În astfel de cazuri patosul suspendă judecata, irupția lui împiedicând verificarea solidității argumentelor. În astfel de cazuri, autorul aruncă o privire complice cititorului, astfel încât acesta să înțeleagă că invazia agresivă a limbii de lemn nu poate fi privită și acceptată cu resemnare de către mânuitorii atenți ai limbii.

În alt loc, aceleași metafore neinspirate animă o ședință la facultate:

Începuseră să scandeze: „chiabur-ul, ochiul dracu-lui, dușman al poporu-lui”, jalnice epitețe, stupidă imaginație de școlari arierăți! (Preda 1980: 263).

Comentariile personajului invită cititorul să reflecteze asupra ridicolului provocat de astfel de false reacții. Așadar, limba de lemn propune un ceremonial verbal nou din care „sunt izgonite expresiile durerii, ale bucuriei, ale credinței și demnității, ale bunătații, ale temerilor omenești și ale duiosiei, îndoielii și umanului care nu au încăput în calapoadele dictaturii” (Dumistrăcel 1990: 8). Aceste aspecte

se reflectă și în proza perioadei comuniste, fie că e vorba de situația în care această limbă, radical modificată, este luată în serios, fie de aceea în care este privită ca o anomalie și, în consecință, este respinsă.

Trebuie făcută aici o distincție între clișeu ca fapt de stil și clișeu ca simplu stereotip de exprimare. Apelul la clișeu se poate face din lipsă de imaginație și de mobilitate verbală, dar și în scop parodic. Stereotipiile prezintă avantajul că, prin familiaritatea recunoașterii, economisesc investiția de energie intelectuală, favorizând rapiditatea enunțării și a comprehensiunii fără să mai țină cont de regulile contextuale, ci doar de cele cotextuale.

Limba de lemn este o strategie de distorsionare a comunicării prin care nu se așteaptă ca ascultătorul să aibă drept la replică sau să se interpună în mesaj dar, așa cum remarcă Slama-Cazacu, „românii au devenit, treptat, meșteri în vorbire relativ criptică și în decodarea subtextelor unor mesaje aparent inofensive” (Slama-Cazacu 2000: 8).

Ironia și parodia ca strategii subversive de subminare a limbii de lemn

Din dorința de a scoate în evidență modul absurd în care cuvintele se transformă, acționând ca unități calitativ noi, unii scriitori apelează la ironie, ca mijloc de eliberare din constrângerea impusă de clișeu. Ironizând o anumită stare a limbii, se pune într-o lumină defavorabilă maniera prin care limba de lemn nu se mai manifestă ca o vorbire determinată de context, ci, dimpotrivă, ea ajunge să definească contextul.

Ironia este un fenomen subtil, pasibil de analize divergente și care sunt dificil de circumscris pentru că nu este o activitate ludică dezinteresată, ci e direcționată către un destinatar precis. Ironia este figura de sens ce lasă să se înțeleagă contrariul a ceea ce gândești sau ai vrea să se gândească, impunându-se mai întâi sensul literal; sensul figurat este relevat cu ajutorul unor indici extrinseci discursului ironic: tonul vocii (emfatic sau glacial), punctuația, raportul dintre mesaj și contextul în care acesta se transmite; imitarea parodică a unui alt discurs.

În același spirit al demitizării ideologiei parodia joacă un rol la fel de important ca și ironia. În parodie, literatura își trage seva din ea însăși, semnificatul manifestându-se în acest caz prin realitatea intertextuală. Prin parodie atât scriitorul, cât și cititorul efectuează o suprapunere structurală de texte, intercalând vechiul cu noul.

Linda Hutcheon identifică parodia ca pe o formă modernă de autoreflexivitate (Hutcheon, 1985: 12), care marchează intersecția dintre invenție și critică și oferă o modalitate importantă de a intra în dialog cu alte texte. Autoarea subliniază faptul că parodia, prin apelul la ironie, se joacă cu convențiile, combinând expresia creativă cu comentariul critic.

Literaturii anilor '60-'80 îi este proprie ironia ca unică modalitate de exprimare a revoltei față de înregimentare. De cele mai multe ori, în situațiile de acest tip, este vorba de ironie amară (care poate ajunge până la sarcasm) născută din necesitatea evidențierii unor malversații la adresa vorbirii. Invazia limbii de lemn în toate contextele vorbirii obișnuite este scoasă în evidență în citatul următor prin punerea în oglindă a două texte antagonice (cel religios și cel politic):

- Ce-o fi cu Dumnezeu ăsta de-a vărsat atâta ploaie, se miră Enache rupând tăcerea...
- Nu îndeplinise planul la plouat. (Preda 1967: 338).

Replica lui Mantaroșie are scopul de a parodia festivismul declarațiilor în limba de lemn. Intenția subversivă a acestui text urmărește distorsiunea ironică a ideologiei politice. De remarcat este faptul că planul formal și cel de conținut parodiate nu sunt neapărat comice în sine, ci ele devin astfel în raport cu „orizontul de așteptare” al cititorului.

Pericolul cel mai mare este acela al reproducerii unui singur discurs gata gândit, gata decorat cu „entuziasm muncitoresc”, fără a mai simți necesitatea exprimării opiniei și experienței personale. În astfel de cazuri, arta autentică are meritul de a refuza conștiința duplicitară, pentru că, după cum sublinia Vasile Șerban, „expresia artistică autentică nu este posibilă în afara libertății construcției artistice; cel mult ea se poate deghiza în pseudo-opere” (Șerban, 1983: 123).

Rolul ironiei este acela de a sancționa logic un fapt esențial. În cazul de față, obiectul ironiei îl constituie schematizarea șocantă a vorbirii. De fapt e vorba de transpunerea vorbirii în tipare mult prea înguste pentru a-și mai păstra puterea de semnificare.

Uneori, citatul devine intermediar pentru parodierea unui fapt real, folosindu-se de ceremonialul unei ședințe:

„Cu-o moarte toți suntem datori”, reflectase odată Ion Micu când doi scriitori din București muriseră, unul după altul, ba chiar răsese: „la cimitir, parodiase el ritualul unei ședințe, Cezar Petrescu, pe care tocmai îl îngropau, se pregătește Al. Chirișescu, care tocmai agoniza” (Preda 1980: 7).

Uneori parodia se realizează prin inserarea de clișee în textul unor exprimări aforistice. Se creează astfel situații în care discursul repetat se întâlnește cu tipare aparținând limbii de lemn, iar combinarea celor două accentuează senzația de falsificare a procesului de comunicare. Personajului Ion Micu, Preda îi atribuie expresii care accentuează prăpastia care se creează între discursul repetat și limba de lemn, în încercarea ideologiei de a se substitui comunicării tradiționale:

– Să dea Marx să nu înțelegi prea târziu cuvintele mele! (Preda 1980: 267)

Modul ironico-parodic de „a citi” o epocă dominată de totalitarism ia, astfel, înfățișarea unui joc discursiv, amuzant, în care dialogismul intertextual se răsfață cu incontestabile efecte sensibilizatoare în procesul lecturii. Frenezia ludică intertextuală din unele texte este o modalitate de manifestare a unei disidențe, poate mai eficientă decât altele, o disidență față de o ideologie instituționalizată, retardată, cu toate efectele ei dezastruoase în plan social, politic, cultural.

Concluzii

Putem spune, în concluzie, că lupta pentru puritatea ideilor este aceeași cu lupta pentru demnitatea limbajului și că demagogia, frazeologia găunoasă reprezintă nu doar un moment de nefericită existență a cuvintelor, ci și de manifestare slugarnică față de o anumită putere politică. Se poate afirma că limba de lemn este arta de a confecționa pretexte pentru discursul ideologic. Acest limbaj exprimă, de fapt, o stare, se constituie ca etichetă a inerției. Cert este că, în încercarea de a oferi vorbitorilor un substitut pentru imaginarul religios, nu se obține decât un simulacru

de comunicare. Meritul literaturii este însă acela de a propune, ca răspuns, protestul împotriva clișeelelor pe care le subminează ironizându-le.

Literatura nu poate să ignore faptul că un tipar este încadrat în fraze a căror construcție aparține unui individ, deci ele nu scapă de nuanțarea pe care le-o impune ansamblul în care se află; chiar dacă cineva ar vorbi numai în șabloane de lungimea unor fraze, totuși acestea capătă fine nuanțe specifice, din pricina vocii, a intonației, a gesturilor sau a mimicii și sunt interpretate de interlocutor în funcție de împrejurarea în care se află vorbitorul. Putința de opțiune în cadrul unor limite convenționale alcătuiește tocmai baza stilului în exprimarea prin limbaj și, în consecință, prin opere ca cele menționate în lucrare, se încearcă „restabilirea demnității cuvintelor”.

Cuvintele limbii de lemn par să se impună prin generalizare spontană strecurându-se în comunicare și parazitând limba. În maniera „calului troian” cuvintele limbii de lemn se strecoară în limbă, răspândindu-se asemenea virusului informatic: introdus prin discursul de moment, virusul se dezvoltă și colonizează formule clasice, eradicând toate celelalte posibilități de formulare diferită. Apare în acest fel un conflict lexical pentru că ideilor dispersate li se oferă caracter de universalitate. Discursul este unul automat, sensul ideologic ocupând tot spațiul, fără a mai lăsa loc la interpretări. Este clar că ceea ce numim limbă de lemn nu este expresia unei gândiri, este mai degrabă un model oferit vorbitorilor pentru a-i dezvăța să gândească pentru ei înșiși, permițându-le doar să repete formule gata făcute, destinate să producă un efect de indeterminare.

Sunt multe situațiile în care literatura reușește să ilustreze felul în care limba se confruntă cu fenomenul de diglosie, oscilând între expresia naturală și limba de lemn, ca instrument al Puterii. Prin exemplele oferite în lucrarea de față s-a urmărit demonstrarea faptului că discursul totalitarist este un caz de patologie a limbajului în care se exprimă principiul redundanței. Limba de lemn înlocuiește fenomenele și evenimentele cu tropi, disociind cuvintele de lucruri. Dacă în limba naturală tropii comunică emoții, concepte, permit adecvarea discursului la obiectul său, în limba de lemn tropii au drept scop lungirea discursului și hipnotizarea publicului.

Bibliografie

A. Exegeză la subiect:

- Avram 1990: Mioara Avram, *Cuvinte și expresii interzise*, în LL, nr. 1, p. 8.
- Cesereanu 2003 = Ruxandra Cesereanu, *Imaginarul violent al românilor*, București, Editura Humanitas.
- Coșeriu 2000: Eugen Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura Arc.
- Dumistrăcel 1990: Stelian Dumistrăcel, *Jocul periculos cu fetișurile și cu cuvintele fetișizate*, „Cronica”, nr. 21, p.8.
- Dumistrăcel 2001: Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe: expresii românești*, Iași, Institutul European.
- Dumistrăcel 2006: Stelian Dumistrăcel, *Campanie – Suntem toți victimele inerțiilor lingvistice*, „Jurnalul național”, 29 martie, p. 8-9.
- Grigurcu 1997: Gheorghe Grigurcu, *Cum am devenit Stalinist*, Iași, Editura Timpul.

- Hutcheon 1985: Linda Hutcheon, *A Theory of Parody. The Teachings of Twentieth-Century Art Forms*, Urbana and Chicago, University of Illinois Press.
- Malinowski 1923: Bronislaw Malinowski, *The Problem of Meaning in Primitive Languages*, în *The Meaning of Meaning – A Study of the Influence of Language Upon Thought and of the Science of Symbolism*, by C.K. Ogden & J.A. Richards with supplementary essays by B. Malinowski & F. G. Crookshank, A Harvest Book, Harcourt, Brace & Company New York.
- Negrici 1977: Eugen Negrici, *Expresivitatea involuntară*, București, Cartea Românească.
- Slama-Cazacu 2000: Tatiana Slama-Cazacu, *Stratageme comunicative și manipulare*, Iași, Editura Polirom.
- Șerban 1983: Vasile Șerban, *Literatură și societate*, București, Editura Eminescu.

B. Surse literare:

- Călinescu 1960: George Călinescu, *Scrinul negru*, București, E.S.P.L.A.
- Preda 1967: Marin Preda, *Moromeții*, vol. II, București, E.S.P.L.A.
- Preda 1980: Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, București, Cartea Românească.

The So-called “Langue de Bois” Against Religious Language in Literary Discourse. Forbidden Phrases

Starting from Coseriu’s theory which states that the process of communication between human beings is based on repeating linguistic patterns, this article tries to analyze if the communist language, in its attempt to suppress natural communicating habits including the religious imaginary, may be considered a form of repeated discourse or it is just a case of discursive repetition. It is a matter of common knowledge that the political discourse makes use of language for manipulative purposes, while religious phrases have persuasive goals. The hypothesis promoted here is that the so called “wooden language” tends to artificially replace forms of repeated discourse such as religious terms but the results are nothing but surrogate of communication. The only way language can defend itself against excessive use of cliché is by means of ironical approach of reality.

*Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați
România*